कक्षा दशमा शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग र प्रभावकारिता

शोधार्थी

विमला दुरा

क्याम्पस रोल नं. ५/२०७१

परीक्षा क्रमाङ्क २८८००२२/२०७३

त्रि.वि.वि. दर्ता नं. ९-२-६४७-६-२००८

त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह (एम.एड) द्वितीय वर्षको नेपा.शि. ५९८ को पाठ्यांश प्रयोजनको लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

आदिकवि भानुभक्त क्याम्पस

दमौली, तनहुँ

२०७४/२०१७

समुद्घोषण

मेरो जानकारीमा यो मौलिक शोधपत्र हो । यसका कुनै पनि अंश प्रतिलिपि प्रकाशित र शोध प्रयोजन स्वरुप उपाधि लिन विश्व विद्यालयमा प्रस्तुत गरिएको छैन भनी समुद्घोषण गर्दछु ।

२ सेप्टेम्बर, २०१७

....

बिमला दुरा

शोधार्थी

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र माध्यामिक तहमा शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग र प्रभावकारिता स्थानकोत्तर तह (एम.एड) द्वितीय वर्षको नेपा.शि. पाठयांशको प्रयोजनका लागि नेपाली विभाग प्रमुख आदणीय गुरु सहप्राध्यापक डा. ईश्वरचन्द्र वाग्लेज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार गरेको हुँ । आफ्नो कार्य व्यस्तताका बिचमा पनि शोधपत्र तयारीका सन्दर्भमा स्नेहपूर्वक निर्देशन तथा सल्लाह र सुझाव दिएर सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय गुरुप्रति सहृदय कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । आदरणीय गुरु उपप्राध्यापक श्री सुशीलप्रसाद वाग्लेज्युप्रति पनि कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । त्यस्तै शोध शीर्षक, शोध प्रस्ताव र शोधपत्रका सम्बन्धमा आफ्नो व्यस्त समयका बाबजुत पनि पर्याप्त समय र सुझाव दिई हौसला प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरू उपप्राध्यापक डा. रामकुमार अधिकारीज्यूप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र लेखनका क्रममा प्रत्यक्ष परोक्ष रूपमा आवश्यक व्यवस्था मिलाई दिई सहयोग प्रदान गर्नुहुने क्याम्पस प्रमुख श्रीकृष्ण न्यौपाने, क्याम्पस सहायक प्रमुख श्री महाप्रसाद हड्खले एवम् क्याम्पसका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै तथ्याङ्क सङ्कलनका कममा सहयोग गर्नुहुने पनि सम्बन्धित विद्यालयका शिक्षकहरूप्रति पनि कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र लेखनको यस अवस्थामा ल्याइ पुऱ्याउन अध्ययनको निम्ति सदासर्वदा सहयोग गर्नु हुने श्रद्धेय पिता कुलबहादुर दुरा, माता धनमाया दुरा र पति रामसिंह गुरुङ (दुरा) ज्यूप्रति हृदयदेखि नै हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यस शोधकार्यमा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष सहयोग गरी मेरो अध्ययनलाई गन्तव्य बिन्दुमा पुऱ्याउने सम्पूर्ण गुरुवर्ग, मान्यजन, मित्रजन, शुभचिन्तकप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । यो अध्ययन गर्ने क्रममा प्राप्त भएका सकारात्मक पक्षहरू मेरा गुरुवर्गबाट प्राप्त ज्ञान, प्रेरणा. र ममताका उपज हुन भने यसभित्र भएका गल्ती कमी कमजोरी मेरो आफ्नै हुन भन्ने कुरा सत्य सावित स्वीकार गर्दछु ।

यस शोधपत्र निर्माणको निम्ति भाषिक शुद्धताका साथ समयमा नै कम्प्युटर टाइप गरी प्राविधिक सहयोग गर्नुहुने स्वस्तिका स्टेसनरीका प्रेमबहादुर आले मगरलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा यस शोधकार्यमा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष सहयोग गर्नुहुने शुभेच्छुकप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि आदिकवि भानुभक्त क्याम्पस प्रशासनमा पेश गर्दछु ।

विमला दुरा

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड) द्वितीय पक्षको नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्ने प्रयोजनका लागि तयार पारिएको छ ।

प्रस्तुत कक्षा १० मा शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग र प्रभावकारिता शीर्षकको यस शोधपत्रको भाषा पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक र शिक्षक निर्देशिका बीचको सम्बन्ध पहिचान गर्ने कक्षा १० मा नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा शिक्षक निर्देशिका अनुसार भए नभएको पत्ता लगाउने कक्षा १० मा नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग र प्रभावकारिताको स्थिति पहिल्याउनुका साथै शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोगको सम्बन्धमा देखिएका निष्कर्ष, उपयोगिता तथा आश्यकता सुझाव दिने मुख्य उद्देश्यमा प्रस्तुत अध्ययन केन्द्रित रहेको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्य मुलत सर्वेक्षण विधिका आधारमा सम्पन्न गरिएको छ । अध्ययनका क्रममा तनहुँ जिल्लाका १० वटा सामुदायिक र १० वटा संस्थागत विद्यालयको नेपाली भाषा विषयका २० जना शिक्षकहरूलाई प्रतिनिधि नमुनाका रूपमा लिइएको छ । उक्त शिक्षकहरूसँग १२ वटा ठीक वेठीक र ७ वटा अति छोटो उत्तर आउने प्रश्नावलीमा समावेश गरी आवश्यक तथ्य सङ्कलन गर्नुका साथै सम्बन्धित विद्यालयमा गई कक्षा १० का नेपाली भाषा शिक्षकसँग छलफल र विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

समग्रमा भन्नुपर्दा शिक्षक निर्देशिकाका प्रयोग र प्रभावकारिताको अध्ययन सम्बन्धी शीक्षकहरूमा राखिएको प्रश्नावली मार्फत प्राप्त उत्तरलाई हेर्दा सामुदायिक भने संस्थागत विद्यालयमा भने कतिपय विद्यालयहरूमा अझ पनि निर्देशिकाको प्रयोग विना नै हचुवाको भरमा शिक्षण भएको पाइन्छ ।

यस शोधपत्र जम्मा पाँच अध्यायमा सङ्गठित गरिएको छ । अध्याय एकमा शोध परिचय, अध्याय दुईमा पूर्वकार्यको समीक्षा तथा सैद्धान्तिक अवधारणा, अध्याय तिनमा अध्ययन विधि र प्रक्रिया, अध्याय चारमा व्याख्या र विश्लेषण, तथा पाँचमा सारांश, निष्कर्ष र उपयोगहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

विषय सूची

पृष्ठ सङ्ख्या

सिफारिस पत्र

स्वीकृति पत्र

समुद्घोषण

कृतज्ञता ज्ञापन

शोधसार

सङ्क्षिप्त शब्द सूची

चिन्ह सूची

विषय सूची

तालिका सूची

रेखाचित्र सूची

अध्याय : एक

शोध परिचय १-५

१.१	पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्या कथन	२
१.३	शोधको उद्देश्य	३
१.४	शोधको औचित्य र महत्त्व	३
१.५	शोधको सीमा	४
१.६	प्रयुक्त विशेष शब्दको परिभाषा	४
१.७	शोधपत्रको रूपरेखा	४

परिच्छेद : दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा तथा सैद्धान्तिक अवधारणा ६-२०

२.१	पूर्वकार्यको समीक्षा	६
२.२	समीक्षात्मक अध्ययनको उपयोग	११
२.३	सैद्धान्तिक अवधारणा	१२

२.३.१ भाषा पाठ्यक्रम १३
२.३.२ भाषा पाठ्यपुस्तक १५
२.३.३ शिक्षक निर्देशिका १८

परिच्छेद : तीन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया २१-२३

३.१ अध्ययनको ढाँचा २१
३.२ जनसङ्ख्या २१
३.३ नमुना छनोट र छनोट प्रक्रिया २२
३.४ तथ्याङ्क वा सूचना सङ्कलनका उपकरण २२
३.५ तथ्याङ्क वा सूचना सङ्कलन प्रक्रिया २३
३.६ व्याख्या तथा विश्लेषण प्रक्रिया २३

अध्याय : चार

व्याख्या र विश्लेषण २४-५६

४.१ भाषा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र शिक्षक निर्देशिका बीचको अन्तरसम्बन्ध २४
४.१.१ भाषा पाठ्यक्रम र भाषा पाठ्यपुस्तक २४
४.१.२ पाठ्यक्रम र शिक्षक निर्देशिका २५
४.१.३ भाषा पाठ्यपुस्तक र शिक्षक निर्देशिका २५
४.२ कक्षा १० मा नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग र प्रभावकारिताको अध्ययन २६
४.२.१ पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट विधा र पाठ्यवस्तु ३०
४.२.२ पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक अनुरुप शिक्षक निर्देशिकाको विश्लेषण ३३
४.२.३ शिक्षक प्रश्नावली मार्फत प्राप्त तथ्यको व्याख्या र विश्लेषण ३५
४.२.३.१ विद्यालयमा शिक्षक निर्देशिकाको उपलब्धता सम्बन्धी धारणा ३५

४.२.३.२ विद्यालयमा शिक्षक निर्देशिकाको निर्देशन सम्बन्धी धारणा ३६
४.२.३.३ निर्देशिकामा उल्लिखित सामग्री विद्यालयमा उपलब्ध सम्बन्धी धारणा ३७
४.२.३.४ निर्देशिकाको प्रयोग सम्बन्धी तालिमको धारणा ३७
४.२.३.५ शिक्षण निर्देशिका बिनाको शिक्षण सम्बन्धी धारणा ३८
४.२.३.६ भाषिक मूल्याङ्कका साधनहरुको (लिखित, अलिखित) उपयुक्त सुझ सम्बन्धी धारणा ३९
४.२.३.७ भाषाका चारै सीपसम्बन्धी धारणा ३९
४.२.३.८ पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको सफलता सम्बन्धी धारणा ४०
४.२.३.९ निर्देशिकामा दिएका क्रियाकलाप सम्बन्धी धारणा ४१
४.२.३.१० निर्देशिकाको निर्देशन अनुसारका क्रियाकलाप तथा भाषिक मूल्याङ्कन सम्बन्धी धारणा ४१
४.२.३.११ प्रभावकारी शिक्षण सिकाइ सम्बन्धी धारणा ४२
४.२.३.१२ निर्देशिका पाठ्यपुस्तक अनुरुपको धारणा ४३
४.२.४ कक्षा अवलोकनबाट प्राप्त तथ्यको व्याख्या र विश्लेषण ४४
४.२.४.१ शिक्षणको क्रममा पाठको प्रारम्भ ४४
४.२.४.२ शैक्षिक सामग्री प्रयोगको स्थिति ४५
४.२.४.३ पाठ प्रस्तुतीकरणको स्थिति ४७
४.२.४.४ कक्षा कार्यकलापको स्थिति ४८
४.२.४.५ शिक्षण विधिको प्रयोग ४९
४.२.४.६ मूल्याङ्कन विधि ५०
४.२.५ शिक्षक निर्देशिकाको प्रभावकारिता ५१
४.३ कक्षा १० मा नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा शिक्षक निर्देशिका अनुसार (भए नभएको) गरिएको वा नगरिएको ५२

अध्याय : पाँच

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता **५७-६१**

५.१ सारांश ५७

५.२ निष्कर्ष ५८

५.३ उपयोग ५९

५.३.१ नीति निर्माण स्तरमा (नीतिगत तह) ५९

५.३.२ कार्यान्वयन तह ६०

५.३.३ भावी अनुसन्धानका लागि शीर्षक ६०

सन्दर्भ सूची

परिशिष्टहरु

तालिका सूची

	पृष्ठ सङ्ख्या
तालिका नं. १ कक्षा दशको कविता विधाको वर्गीकरण	३०
तालिका नं. २ कक्षा दशको कथा विधाको वर्गीकरण	३०
तालिका नं. ३ कक्षा दशको निबन्ध विधाको वर्गीकरण	३१
तालिका नं. ४ कक्षा दशको जीवनी विधाको वर्गीकरण	३१
तालिका नं. ५ कक्षा दशको मनोवाद विधाको वर्गीकरण	३२
तालिका नं. ६ कक्षा दशको चिठी विधाको वर्गीकरण	३२
तालिका नं. ७ कक्षा दशको वादविवाद विधाको वर्गीकरण	३२
तालिका नं. ८ कक्षा दशको एकाङ्की विधाको वर्गीकरण	३३
तालिका नं. ९	३६
तालिका नं. १०	३६
तालिका नं. ११	३७
तालिका नं. १२	३७
तालिका नं. १३	३८
तालिका नं. १४	३९
तालिका नं. १५	४०
तालिका नं. १६	४०
तालिका नं. १७	४१
तालिका नं. १८	४२
तालिका नं. १९	४२
तालिका नं. २०	४३
तालिका नं. २१ शिक्षणको क्रममा पाठको प्रारम्भ	४५
तालिका नं. २२ शैक्षिक सामग्री प्रयोगको स्थिति	४६
तालिका नं. २३ पाठ प्रस्तुतीकरणको स्थिति	४७
तालिका नं. २४ कक्षा कार्यकलापको स्थिति	४८
तालिका नं. २५ शिक्षण विधिको प्रयोग	४९
तालिका नं. २६ मूल्याङ्कन विधि	५०

सङ्क्षिप्त शब्द सुची

त्रि.वि.वि.द.नं.	–	त्रिभुवन विश्व विद्यालय दर्ता नम्बर
त्रि.वि.वि.	–	त्रिभुवन विश्व विद्यालय
नेपा.शि	–	नेपाली शिक्षा
क्र.स	–	क्रम सङ्ख्या
प्रा.	–	प्राध्यापक
डा.	–	डाक्टर
त्रि.वि	–	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कै	–	कैफियत
ने.व.श.	–	नेपाल वृहत शब्दकोश
रा.शि.अ.	–	राष्ट्रिय शिक्षा आयोग
रा.शि.प.	–	राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति
मा.वि.	–	माध्यामिक विद्यालय
उ.मा.वि.	–	उच्च माध्यामिक विद्यालय

चिन्ह सूची

।	पूर्ण विराम चिन्ह
,	अल्प विराम चिन्ह
/	विकल्प चिन्ह
?	प्रश्न वाचक चिन्ह
( )	कोष्ठक चिन्ह
%	प्रतिशत
:	विसर्ग चिन्ह
-	रेखाङ्कित चिन्ह